
ISABEL DE RIQUER

MALA DOMNA I DONA DE MAL:
**EL REBUIG DE L'ESTIMADA
INFIDEL PER PART
DELS TROBADORS I
DELS POETES CATALANS
DE L'EDAT MITJANA**

Durant la baixa Edat Mitjana desenes d'escriptors es van dedicar a proferir dures crítiques contra les dones. En llatí o en romanç, en to seriós o festiu, en prosa o en vers, en estil elevat o amb obscenitat rebuscada, amb retòrica de filigrana o mitjançant proverbis i expressions col·loquials, cap dona no quedava a recer de les injúries: casades, solteres, vídues o monges; joves, madures o ancianes; cèlebres o anònimes. En totes elles, els homes hi veien un cúmul de vicis i enganys que divulgaven detallant-los fil per randa.

Tot i això, és a dir, tot i conèixer-les tan bé, tot i sospitar-ne els ardis, els homes, des dels més sants fins als més savis o fins als més poderosos, tots havien caigut un cop i altre cop en el parany de la seducció. La llista dels «savis caiguts» es va anar ampliant fins a convertir-se en un *topos* literari de gran fortuna, al qual van recórrer molts escriptors durant segles. A Adam, Samsó, David i Salomó s'hi van afegir altres personatges de l'Antic i del Nou Testament (Lot, Josep, Nabot, Joan Baptista i Pere), de l'antiguitat grecolatina (Hipòlit, Agamèmnon, Virgili, Hèrcules, Paris, Costantí,

Aristòtil i Hipòcrates) i de les novel·les més importants de l'Edat Mitjana, com el rei Artús, Merlí, Tristany, Lancelot i molts més cavallers de la Taula Rodona.

Des del final del segle XIII, la literatura misògina medieval adquireix també la forma de debat, iniciat en francès amb obres com el *Chastie-Musart*, el *Blasme de femmes*, la segona part del *Roman de la Rose*, entre d'altres, i amb les *Lamentationes* de Matheolus, en llatí, les quals van ser molt conegudes en tots els àmbits literaris de la Romània i donaren lloc a textos que, com el *Corbaccio*, influenciaren durant molt de temps obres literàries molt diverses. Com és ben sabut, la proliferació d'aquesta mena de literatura va suscitar una reacció en contra, per la qual cosa el debat pro i antifeminista es va prolongar durant els segles següents, abraçant tots els gèneres literaris: la lírica, la narrativa i la prosa no de ficció. Deixant expressament de banda molts textos i autors que no s'estaven de llençar dards enverinats contra les dones, ens dedicarem ara a parlar d'un aspecte particular del misoginisme literari medieval en el qual coincideixen, més ben dit, s'encadenen, la lírica dels trobadors provençals dels segles XII i XIII amb la poesia catalana dels segles XIV i XV. En tots dos casos, les crítiques no van adreçades a les dones en general, sinó que el poeta proclama el seu rebuig d'una dona determinada que havia estimat anteriorment; aquesta és la particularitat de la *mala cansó* i dels «maldits» catalans que la fa diferent dels poemes de misogínia general com el *Maldit bendit* de Cerverí de Girona o *L'Espill* de Jacme Roig, pel que fa al domini geogràfic i lingüístic occità-català. Com diu Coderch (1997: 35)

Per mitjà del vituperi públic, de la divulgació dels defectes de la *domna*, el trobador, d'una banda, expressa el seu ressentiment pel rebuig; d'altra banda, intenta captar la benevolència del públic presentant tendenciosament la *domna* com una *femna* pèrfida i cruel que l'ha tractat injustament.

Des dels primers fins als últims, els trobadors provençals varen criticar durament la senyora que canviava d'amant; *q'eu no-m vau ges chamjan / si com las domnas fan*, exclama despectivament Bernart de Ventadorn (70, 28, vv. 23-24).¹ Tanmateix, el canvi de *domna* semblava que no podia ser admès per part del trobador, llevat que li fóra deslleial o el fes esperar massa temps abans d'atorgar-li els seus favors.² El motiu

1. La numeració dels trobadors és la de la *BdT* de Pillet-Carstens.

2. Deixo aquí de banda el tema de «la llarga espera» que fastigueja i aboca el trobador al comiat de la dama: «c'ab bel semblan m'a tengut en fadia / mais de detz ans, a lei de mal deutor / c'ades promet mas re no pagaria»

de la dama infidel és el punt de partida de la *mala cansó* trobadoresca. En aquesta, el trobador, de manera pública, increpa directament i amb duresa la dama que l'ha abandonat i que s'ha lliurat a un altre home, raó per la qual ell s'acomia d'ella i se n'allunya. La *mala cansó* es barreja sovint amb la cançó de comiat, el *comjat*, i també amb la *chanson de change*, «cançó de canvi» d'estimada: si ella l'ha deixat per un altre, ell també ha trobat una dama millor.³

La *cansó*, la «bona» *cansó*, és la cançó d'amor dedicada a la *bona domna*.⁴ Tant és que el trobador gaudeixi dels seus favors o que n'exalti l'absència. Es tracta de la cançó en què es lloa la dama amb un llenguatge delicat i de sensualitat exquisida. L'expressió *bona cansó* no va representar mai cap judici de valor literari o musical, ni mai no va designar una qualitat estètica determinada de la composició (ben feta, digna de ser copiada en un cançoner de costós pergamí, o artificiosa, original, etc.).

(Folquet de Marselha, 155, 21, vv. 6-8). Al final del segle XII, aquest darrer motiu va desencadenar una petita polèmica entre els trobadors que defensaven la llarga espera i els que preferien trencar la relació amb la dama indecisa o gasiva en els seus afectes (Meneghetti 1992: 97-101; Archer-Riquer 1998: 27-31). Uns vuitanta anys més tard, Cerverí de Girona es queixava judicialment davant del rei en el *Libel*: «Pus eu En Cerverí, contre midons claman / set ans m'a tengut pres, greus mals sofertan / ab peryllos turmens e languen e penan» (434a, 25, vv. 10-11); plany que repeteix en altre poema: «Loncs espers fay amanz desesparar / e bos espers desesparar defuy», (434a, 10, vv. 33-34). Vegem-ne tan sols un parell d'exemples de poetes catalans, expressament distanciat. Gilabert de Pròxita: «Las!, bé pux dir qu'en amorós sper / ay perdut mi e ma gran benvolença» (VII, vv. 15-16), i «[...] vulh dir ma entençça: / que si no sap qu-à nou anys que l'am clar» (X, vv. 22-23) (Riquer 1954: 52 i 60); i Ausiàs March: «Lonch és lo temps del contínuu dolor / a part detràs, car són cinch anys passats / que-m fuig delit com hy suy acostats» (XIV, vv. 17-19), «Vanament he despesa ma dolor» (LXXI, v. 4), «e són setze anys que lo guardó esper» (LXXX, v. 8).

3. Segons E. Köhler (1987: 162-176) *comjat* i *chanson de change* de vegades costen de distingir i, tanmateix, existeixen diferències entre ambdós tipus de cançons: en el *comjat* l'únic tema és el del comiat, per part del trobador, de la que fins aleshores havia estat la seva dama; mentre que a la *chanson de change* els temes, que gairebé mai no són tractats de forma equilibrada, són dos: d'una banda, el comiat d'una dama ingrata i, de l'altra, el començament d'una nova relació amb una altra dama. Köhler resumeix la seva tesi amb aquest esquema tan clar: *bona cansó* – *bona domna* – *bon seignor*; *mala cansó* – *mala domna* – *mal seignor*. Vegeu els exemples que aporta aquest estudiós a les pp. 173-176.

4. L'expressió *bona cansó* no va ser patrimoni exclusiu dels trobadors, ja que també es troba en les cançons de gesta que lloen els herois: «Bone chançom plect vous a escouter / Del meilleur home qui ainz creüst en Diés? / C'est de Guillelme, le marchis au cort nes» (*Le charroi de Nîmes*, vv. 3-5). *Mala chanson* també és present en les cançons de gesta. En la *Chanson de Roland*, Rotllà es nega a fer sonar l'olifant per a demanar auxili a Carlemany, i diu a Oliver: «que malvaise cançun de nus chantet ne seit!» (v. 1014). El significat de «mala cançó» en aquest context militar remet a les cançons denigradores que podien sorgir arran del mal comportament dels guerrers en una batalla.

En les *Vidas* de molts trobadors (Riquer 1995: 122, 200, 2402) és freqüent de trobar aquesta expressió:

Et enamoret se de la seror del marques [...] E trovava de leis mantas bonas cansos (Raimbaut de Vaqueiras).

Et n'Ucs [de Saint-Circ] fetz mantas bonas chansos d'ella, pregan leis et lausan sa valor et sa beutat. Et ella s'abelli mout de las chansos qe n'Uc fasia de leis.

Bona cansó no és una invenció dels redactors de les *Vidas* sinó que és una expressió que fan servir els mateixos trobadors i els textos demostren que *bona cansó* només es pot fer en condicions on la dama es mostra favorable vers el trobador.

Mon cor e mi e mas bonas chanssos
e tot qan sai d'avinen dir e far,
conosc q'ieu teing, bona dompna, de vos.
(Gaucelm Faidit, 167, 37, vv. 1-3)

E s'eu pert mas bonas chansos,
los bels ditz ni·ls avinens sos
qu'eu solia per s'amor far,
no sai de que·m dej'alegrar.
(Peire Vidal, 364, 22 vv. 10-13)

L'allunyament de la dama entristeix Raimon de Miraval i el fa dubtar si podrà fer una *bona cansó*:

Qui bona chanso cossira
non deu tarzar del retraire,
mas ieu, que sui ples d'ira
cum la poirai bona faire?
(406, 35, vv. 1-4)

I a Bernart de Ventadorn l'actitud de la dama envers ell li ha impedit compondre *bonas cansós*:

A! Tantas bonas chansos
e tan bo vers aurai faih,
don ja no·m mezer'en plaih,
domna, si·m pesses de vos
que fossetz vas me tan dura.
(70, 8, vv. 1-5)

No és possible determinar amb exactitud quin nombre de *malas cansós* van compondre els trobadors. Si ens atenim a les que s'anomenen d'aquesta manera en les *Vidas*, no són gaires. Les *razós* dels cançoners només van qualificar de *mala cansó* la de Gui d'Ussel *Si be·m partetz, mala dompna, de vos* (Riquer 1995: 99-100) i un parell més. Una de Peire Vidal, *Estat ai en gran sazó* (Riquer 1995: 204), que coneixem gràcies a l'al·lusió en una *razó* de Raimon de Miraval que diu «Peire Vidal avia fait una mala canso «Estat ai en gran sazo» en la cal el dis en una cobla

Molt ai mon cor felo
per leis, que mala fo;
que per un comte ros
m'a gitat a bando».

i una altra de Gaucelm Faidit: «El fes per aquesta razo una mala chanso, la cals comensa: «Si anc nuls hom per aver fin coratge» et aquesta fo la derreira chanso qu'el fes» (Riquer 1995: 86-87). En aquestes dues darreres cançons, la reprovació de la conducta d'una *domna* concreta només apareix en una cobla. En els cançoners no es diu res dels altres poemes que han estat considerats *malas cansós* per la crítica; i les poètiques redactades en el segle XIII tampoc no diuen res de la *mala cansó*.

Els romanistes que s'han ocupat de la *mala cansó*, de manera més o menys extensa (M. de Riquer 1975; D. Rieger 1976; E. Kölher 1987; A. Rieger 1992; M. L. Meneghetti 1992²; V. Bertolucci 1993; Archer & Riquer 1998; I. de Riquer 1995-1996, 1997, 1999) la consideren com un subgènere o modalitat de la *cansó*, o emparentada amb el sirventès en quant a crítica dels ideals cortesos (D. Rieger 1976: 303) i per l'«aperto vituperio» (Bertolucci 1993: 112) dels seus versos. Tots ells no coincideixen en determinar-ne el nombre de *malas cansós*, que alguns amplien i d'altres redueixen;⁵ sí que estan d'acord, però, en les dificultats de delimitació que planteja el gènere.

Si prenem com a paradigma algunes *malas cansós* compostes en un període molt curt, la darrera dècada del segle XII i els primers anys del XIII, observem que algunes d'elles estan estretament relacionades per la mètrica, rimes i text : *Si be·m partetz, mala dompna, de vos*, de Gui d'Ussel (194, 19); *Ges, si tot ma don'et amors*, de Raimbaut de

5. De fet, en aquest article presentem estrofes de blasme i rebuig de la dama per part de trobadors i poetes catalans no arrellegades per Archer i Riquer (1998).

Vaqueiras (392, 17), i *Tant ai sofert longamen*, de Gaucelm Faidit (167, 59). En d'altres els seus autors estableixen un diàleg a distància per mitjà d'una sèrie d'al·lusions directes i expressions significatives: *Greu fera nulhs hom falhensa*, de Folquet de Marselha (155, 10); *Estat ai en gran sazo*, de Peire Vidal (364, 21); *Sitot me sui tart apercebut*, de Folquet de Marselha (155, 21), i *Chansoneta farai, Vencut*, de Raimon de Miraval (406, 21). De totes elles, la de Gui d'Ussel, considerada ja en el seu temps com a *mala cansó*, és la que encadena en les seves estrofes les paraules més feridores dissimulades per la ironia:

Si be-m partetz, mala dompna, de vos
 non es razos q'ieu me parta de chan
 ni de solatz, car faria semblan
 que fos iratz de so don sui joios.
 (vv. 1-4)

Abans d'aquest primer grup de *malas cansós* que obtingueren tant ressò alguns trobadors ja havien deixat caure algunes expressions dures de rebuig i crítica a l'estimada deslleial. Aquest és el cas de la tan coneguda cançó de la «lauzeta» de Bernart de Ventadorn (70, 43) en la qual el trobador després de les tres delicades primeres estrofes passa a llançar crítiques violentes contra l'habitual infidelitat de les *dompnas* (IV) i a expressar el seu menyspreu per la seva *domna* anomenant-la *femna* (v, v. 33). L'última estrofa (VII) continua amb les acusacions a la *domna* d'haver trencat una de les normes del dret feudal, la de la reciprocitat en la relació senyor-vassall, motiu pel qual s'allunya d'ella i renuncia al seu servei i a cantar. Sobre aquestes «males cobles» no existeix cap comentari per part d'altres trobadors ni als cançoners. Tampoc es diu res de quatre estrofes d'altra cançó del mateix trobador (*La dousa votz ai auzida / del rosinholet sauvatge*, 70, 23) en les quals el trobador pronuncia violentes injúries contra una *domna* determinada dient-li que és «una fausa deschauzida / traïritz de mal linhatge» (vv. 24-25), perquè el seu servei amorós no ha estat recompensat: «Servirs c'om no gazardona / es esperansa bretona» (vv. 37-38), i perquè a més s'ha lliurat a un altre, «m'ha trait» (v. 26), «ac vas mi cor volatge» (v. 34) i «es tan vas me falhida» (v. 41). El trobador s'allunya d'ella amb els mots del vassall que trenca amb el seu senyor: «aisi lais son senhoratge / e no volh que-m si'aizida / ni ja mais parlar no-n quer» (vv. 42-44). Aquesta cançó ventadorniana també és una *mala cansó* ja que trobem, a més del

que hem assenyalat, el vituperi públic: «e no·m tenhatz per leuger / s'eu dic alcu vilanatge» (vv. 23-24).⁶

A partir dels trets que es poden observar en les cançons esmentades i d'altres que assenyalaré, he considerat com a propis de la *mala cansó* trobadoresca els motius següents, que exposaré tot seguit:

1. L'acusació adreçada a una dama determinada per una mala acció concreta, no un discurs misogin.
2. L'insult i el llenguatge dur.
3. El vituperi públic: si en la *cansó* s'insistia en la necessitat de mantenir l'amor en secret, en aquest cas la ruptura i la vilesa de la dama es proclamen a crits.
4. El comiat i la renúncia del servei amorós.
5. El trobador «canvia» l'estimada infidel per una altra o busca una dama millor.
6. Tanmateix, el trobador a vegades no pot deixar d'estimar-la

1. Per bé que Gui d'Ussel no exposa el motiu concret del canvi en els sentiments de la dama («Si be·m camjet ben leu plus follamen», v. 13), altres trobadors acusen la dama estimada de lliurar-se a un altre home més ric, com en aquests versos de Raimon de Miraval,

avol soudad'a midons resseubuda,
quar per aver s'es de bon pretz moguda,
que, s'ieu saupes per aver fos venguda,
ma soudada ne pogr'aver avuda.
(406, 21, vv. 21-24)

Com hem vist abans a la *razó* d'en Miraval, Peire Vidal s'indignava perquè havia estat «canviat» per un comte:

Molt ai mon cor felo
per leis, que mala fo;

6. La cançó del «rosinholet» de Bernart de Ventadorn assolí gran èxit ja que va ser l'origen d'un petit cicle de cançons sobre aspectes de la *fin'amor* en el qual intervingueren importants trobadors i *trouvères*, ampliant el debat poètic a la llengua i al territori de la lírica d'oïl. Vegeu Jorn Gruber (1983), *Die Dialektik des trobar*, Tübingen, pp. 242-255 i Marc-René Jung (1986), «A propos de la poésie lyrique courtoise d'oc et d'oïl», *Romanica Vulgaria. Quaderni*, 8/9, pp. 5-36.

que per un comte ros
m'a gitat a bando.

(364, 21, vv. 41-44)⁷

2. L'insult que més sovintejava entre els trobadors era el de *mala dompna*. «Mala» era ja un terme usual entre els escriptors misògins llatins i en el vocabulari jurídic feudal. L'aparició d'aquest insult en el primer vers de Gui d'Ussel, intencionadament provocatiu, *Si be·m partetz, mala dompna, de vos* (194, 19), i que es repeteix tres vegades més al llarg de la cançó (vv. 17, 25, 49), va contribuir a la proliferació d'aquest impropri en altres *malas cansós*. Així doncs repeteixen *Mala dompna*: Gaucelm Faidit (167, 59, vv. 20, 46), Peire Vidal (364, 21, v. 42), Peire de Barjac (326, 1, v. 41), Perdigon (370, 8, v. 15), etc. Altres insults són: *Na Mala Merce* (Guilhem Ademar 202, 9, v. 23), *fals'ab cor truan* (Raimbaut de Vaqueiras 392, 17, v. 27) i *bella felona* (392, 10, v. 13, no és *mala cansó*), *avol savaia* (Gaucelm Faidit 167, 52, v. 49), *loba* (Peire Vidal 364, 21, v. 45), *dona a vendre* (Raimon de Miraval 406, 21, v. 50), *domna ses merce* (Perdigon 370, 8, v. 1). Destaquem la imprecació bellíssima i original de Raimon de Miraval que acusa la dama ingrata de tenir *semblan de leona* o de ser un *leos* (406, 21, vv. 6 i 17).⁸ La mala *domna* també rep el nom de *Mal seignor* (Gaucelm Faidit 167, 59, vv. 34 i 45). Voldria destacar l'esplèndid *senhal* de Bertran de Born: *Mo mal Bel-Senhor* (80, 37, v. 62; no és *mala cansó*).

Gui d'Ussel, insistint en el seu menyspreu per la dama abans estimada, l'avisava que ja no s'aturarà en el seu camí de degradació: es tornarà en *chamjaritz* com ja l'havia blasmat, entre d'altres trobadors, Peire d'Alvernha: «c'aissi co·l cels clau la mar, / non pot hom gaire trobar / que non sion camjaritz / vas drutz e vas lor maritz» (323, 17, vv. 45-48).

Si be·m camjet per lui nesciamen,
li camjara ben leu plus follamen,
per qu'ieu no il sai d'aquest camje mal grat;
qu'ill camjara tro c'aja·l cor cambiat.

(194, 19, vv. 13-16)

7. També en altres cançons els trobadors van criticar la dedicació de la *domna* als homes d'origen humil, de *bas luoc*: Raimbaut d'Aurenga, 389, 7 vv. 29-35.

8. En totes aquestes «lleones» de les *malas cansós* està subjacent la prostituta descrita amb tanta eloqüència per Marcabré: «Putà sembla leo d'aitan: / fers es d'ergueill al comensan, / as pueis quan n'a fag son talan, / tro que son mil, no·s prez'un gan» (*Soudadier*, 293, 44, vv. 25-28).

I prossegueix augurant-li amb crueltat el que li passarà d'ara endavant: totes les seves bones qualitats, el seu tarannà agradable, el seu parlar gentil i la seva bellesa desapareixeran

e-l gen parlar es tornara en barat,
et en breu temps vos perdretz la beltat.
(vv. 22-23)

Molt semblants són les paraules de despit de Raimbaut de Vaqueiras: per molt que s'empolaini i es tenyeixi ja no hi queda res de la bellesa de la *domna lleial*.

Ben es tornad'en debais
la beutat qu'ill avia;
e no l'en te pro borrais
ni tefinhos que sia.
(392, 19, vv. 31-34)

Debaisar, dechazer, dissendre, «rebaixar-se, decaure, aniquilar-se o degradar-se», són alguns dels verbs emprats pels trobadors per reflectir l'enviliment de la *domna promíscua*:

Qu'eu au chazit en leys cui amarai,
e vos avez chazit, si cum eu sai,
en un tal drut que-us fara dechazer.
(Peire de Barjac, 326, 1, vv. 25-27)

et ai vos o ben en cor a carvendre:
s'ie-us pugei aut, bas vos farai dissendre.
(Raimon de Miraval, 406, 21, vv. 39-40)

E poi dompna es dissenduda
per blasma de faillimen,
no ia mais revenimen,
c'onors de loing la saluda;
car de justa fallizó
troba greu dompna perdo
anz li cors chascu e-il crida,
et anz que torn en oblida
lo crims a tant corregut
qu'il es tornada en refut.
(Uc de Saint Circ, 457, 18, vv. 41-50)

D'altres trobadors també denunciaran l'enviliment de la dama a partir del moment de la primera infidelitat, com en aquesta estrofa de Gaucelm Faidit.⁹

Q'ieu-n sai una q'es de tant franc usatge
 c'anc non gardet honor sotz sa centura-
 sieus es lo tortz s'ieu en dic vilanatge!
 qe, senes geing e senes cobertura,
 fai a totz vezer
 cum poing en se deschazer.
 E dompna q'ab tans s'essaia
 non cuich ja que m'alezer,
 que ja de lieis ben retraia,
 ni-m vuouill qe-m deia eschazer.

(167, 52, cobla vi)

Voldria posar en relleu el llenguatge tan cru i directe d'aquesta estrofa que, d'altra banda, crea un contrast molt marcat amb el to delicat i amorós de les anteriors. El llenguatge groller, obscè en algun cas, encara que s'utilitzi en sentit figurat com en els versos de Guillem de Saint Didier —«e trobares los Engles e ls Normanz, / e vostr'ostals es amples e vojanz: / mettet-la-n tanz entro que l'aiatz ple!» (234, 27, vv. 34-36)—, s'accentuarà en els «maldits» catalans, tal com dirà Guillem de Masdovelles: «del tot de cortezie-m despull» (*Ja no veyrà midoncs que pus la blan*, v. 16). Aquesta també és una característica d'aquest tipus de poemes: per denunciar la conducta censurable de la dona, el poeta no es mossega la llengua i justament indignat deixa anar sense miraments els insults més humiliants.¹⁰

3. Gui d'Ussel, en expressar la seva intenció de donar a conèixer la infidelitat de la seva senyora, va creure que la seva cançó vituperant-la no tindria èxit:

Mala dompna, faich m'avetz enojos
 e maldizen, don non agra talan,

9. Aquesta «mala cobla», només es troba al cançoner H, que la dóna com anònima. El redactor de la *razó* sembla que es va fixar més en aquesta cobla denigratòria que en la resta de la cançó per a qualificar-la com a *mala cansó*, (D. Rieger 1976: 314-315).

10. En diversos estudis sobre la poesia castellana, Robert Archer ha tractat aquest tipus de cançons on també hi ha gran virulència i grolleria en el llenguatge; vegeu a la bibliografia. Tanmateix, les *cantigas* d'amor amb el motiu de *mala cansó* tindran un to molt més suau. Vegeu I. de Riquer, «Amor (motivo da mala cansó)», *La parola del testo. Studi in onore di Giuseppe E. Sansone*, vol. II, 2004/2, pp. 333-348.

qu'ieu conosc ben c'a mal m'o tornaran
e que meins n'er prezada ma chanssos.
(194, 19, vv. 25-28)

No va ser així, i el mateix Gui d'Ussel en les seves tres pastorel·les diu que ja se'l coneix com «el que parla malament de les dames» i que se'l qualifica de «neci bergant maldient» i «calumniador».¹¹

I acaba el poema amb la mateixa intenció: dir a tothom la maldat de la *domna*

que si fait mal, ja non sera celat,
anz en vol home plus dire de vertat.
(vv. 46-48)

La proclamació pública de la degradació moral de la *domna* va ser constant en les *malas cansós* perquè la força del cant i el seu ressò era l'única arma de què disposava contra ella el trobador rebutjat:

Pero domna, tostems serai clamós
del vostr'afar, c'aïssó'n vuelh retener
qu'eu non lo pueisc gitar a nonchaler [...]
(Peire de Barjac, 326, 1, vv. 11-13)

4. El comiat i la renúncia del servei Amorós. «Tot francament, domna, venh denan vos / penre comjat per tostems a lezer», així comença la *mala cansó* de Peire de Barjac (326, 1) que acaba amb les mateixes paraules «prendet comjat, dona, qu-el prenc de vos» (vv. 51-52).

Així ja ho havia expressat Bernat de Ventadorn, i amb paraules més dures, a la cançó de «la lauzeta»

Pus ab midons no-m pot valer
precs ni merces ni·l dreihz qu'eu ai,

11. La *mala cansó* de Gui d'Ussel ens ha estat transmesa per vint manuscrits, la melodia es conserva en el cançoner G i el seu estrofisme i les seves rimes es van reproduir en sirventesos, debats i cobles d'importants trobadors posteriors (Rieger 1992: 1084; Billy 1998: 59). En els vv. 32608-32614 del *Breviari d'Amor* de Matfre d'Ermengaud es cita l'estrofa v de la *mala cansó* que torna a aparèixer inserida en *So fo e-l tems* de Ramon Vidal de Besalú, vv. 422-443 i en el *Procés de la Senyora de Valor contra En Bertran de Tudela* de Francesc de la Via, vv. 2217-2224, que no li dona altra atribució que la d'«un trobador» (Massó i Torrents 1922: 341-468; I. Riquer 1993: 289-314).

ni a leis no ven a plazer
qu'eu l'am, ja mais no-lh dirai.
Aissi-m part de leis e-m recre;
mort m'a, e per mort li respon,
e vau m'en, pus ilh no-m rete,
chaitius, en issilh, no sai on.

(70, 43 vv. 49-56)

L'acomiadament de Folquet de Marselha també és ple de rancúnia:

Mas eu m'en part e segrai altra via,
sos mal pagaz, qu'esters no m'en partria;
e segrai l'aib de tot bon sufrisor
que s'irais fort si com fort s'umelia.

(155, 21 vv. 13-16)

A causa de l'engany i el mal que li ha fet la seva *domna*, Raimbaut de Vaqueiras, lamentant-se d'haver «perdutz un an / per una fals'ab cor truan» (vv. 26-27), s'acomiada d'ella amb paraules de despit:

E pos d'amor non-m ve autre confortz
partirai m'en, et er sius lo tortz;

(392, 17, vv. 39-40)

I, finalment, li anuncia que li agradaria trobar «dona benestan, / avinen e cuind'e prezan» (vv. 17-19).

5. I és que de vegades el trobador declarava que cercava o que ja havia trobat una altra *domna* millor que aquella que li havia estat infidel; és a dir, que havia «canviat» la seva estimada per una altra. I aquest canvi genera per part del trobador noves *bonas cansos* a la nova *bona domna* dins d'un cercle ideològic i poètic perfectament tancat.

Marcabré, un dels primers trobadors, davant el silenci i menyspreu de la seva *domna* diu que ja n'ha «descobert» una altra que es va mostrar amable amb ell des del primer moment:¹²

12. D. Rieger (1976: 172) considera aquesta cançó de Marcabré com una *mala cansó*. No tenim la mateixa opinió perquè no hi ha ni vituperi ni declaració rotunda de ruptura en cap de les estrofes; és només una *chanson de change*.

Ieu n'ay outra espiada,
fina, esmerada e pura,
qu'aitals amors es segura
que de fin joy es empriza
[...]
quar anc no-m fes estranhatge,
mas quora-m vi, fon privada,
quar ieu l'am senes falsura [...]

(293, 28 vv. 32-35; 38-40)

En d'altres *malas cansós* també apareix aquest motiu de la *chanson de change*:

qu'eu ai chazit en leys cui amarai,
e vos avetz chazit, si cum eu sai,
en un tal drut que-us fara dechazer,
et eu en leys que vol pretz mantener,
on s'apropcha jovens e de vos vai;
si tot non s'es de loc tan paratjos,
il es assatz plus belha e plus pros.

(Peire de Barjac, 326, 1, vv. 24-30)

I, amb to de paròdia i crueltat, l'anònim autor de la *desdansa* que es copia al cançoner de Sant Joan de les Abadesses s'acomia de la dama de «cors fals, lausenjer, truan» (v. 10), fent-li saber que n'ha trobat una altra i la ridiculitza en fer al·lusió a la seva vellesa:

En altr'ai mes mon sen e mon saber:
joveneta que non a pel ferran

(461, 215c vv. 13-14)¹³

6. De vegades, malgrat la deslleialtat de la *domna* el trobador no pot estimar-ne d'altra.

Ab tot aital mal e brau e tiran
volgr'ieu estar voluntiers, si-l plagues,
mais qu'ab outra que mais de be-m fezes.

(Gaucelm Faidit, 167, 59, vv. 46-48)

Anz volria c'ames sincenz Braimanz,
sol q'enapres saubes que ames me.

(Guillem de Saint Didier, 234, 17, vv. 23-24)

13. *ferran*, adj. derivat de *fer* «ferro», color grisós (Riquer & Gómez 2003: 41-42).

Encara que per raons d'espai no podem aportar més exemples crec que ha quedat palès que, des dels últims anys del segle XII, importants trobadors van compondre una quantitat considerable de *malas cansós*. Gairebé tots els seus autors es coneixien personalment o coneixien les cançons que difonien els joglars (tant les contemporànies com les dels trobadors anteriors), visitaren les mateixes corts, cantant les mateixes dames, s'enviaven les cançons, s'interpel·laven per mitjà de *senhals*, de vegades recíprocs. Sovint van utilitzar expressament els mateixos esquemes mètrics o determinades rimes i melodies com homenatge als que les havien creat, o s'al·ludiren els uns als altres repetint els exordis i emprant expressions ben significatives. Algunes d'aquestes *malas cansós* remetien, al seu torn, a d'altres cançons del mateix autor, com és el cas de Gui d'Ussel, Peire Vidal, Raimbaut de Vaqueiras, Gaucelm Faidit o d'Uc de Sant Circ (Rieger 1972: 76-91),¹⁴ i pretenien així confeccionar una petita història d'amor i desamor que no sempre ens és comprensible actualment.

Com és ben conegut, la lírica provençal no tenia res d'exòtic en terres catalanes: trobadors catalans, alguns d'ells molt destacats, cançoners copiats a Catalunya, la protecció de trobadors i joglars per part dels reis de la Corona d'Aragó, les citacions de trobadors provençals inserides en poemes i narracions d'escriptors catalans, la presència de cançoners en els inventaris de les biblioteques dels reis, com també en els de la burgesia i el comerç... Tot plegat va facilitar la difusió i la intel·ligibilitat d'aquesta original poètica entre els escriptors i el públic i que es va allargar durant segles encara que ja havien aparegut altres orientacions poètiques a Europa.

Els poetes catalans dels segles XIV i XV, coneguts o anònims, solien manllevar conceptes, mots, estructures d'estrofes i les rimes dels trobadors provençals amb la intenció de compondre, en un provençal cada cop més catalanitzat, cançons d'amor, albes, danses i *prechs* o *saluts d'amor* com els que es copien en el Cançoneret de Ripoll, en el cançoner Vega-Aguiló, en el fons espanyol de la Biblioteca Nacional de París, en el de l'Ateneu Barcelonès o en el de Sant Joan de les Abadesses, entre d'altres. En el cas concret de la *mala cansó*, es pot seguir, gairebé pas a pas, com es transforma en «maldit», no tan sols des d'una perspectiva temàtica, lingüística i mètrica, sinó sobretot en el to, que esdevé menys transcendent i cortès (en sentit medieval) i més festiu i groller.

En el cançoner Vega-Aguiló, del primer quart del segle XV, es troba una cobla *esparsa*, com diu la rúbrica, que no solament és una «mala cobla» pels judicis que de manera violenta i contundent s'adrecen contra la *dompna*, presumptament infidel,

14. Per a la «mala cobla» d'Uc de Saint Circ, vegeu el treball d'Archer i Riquer (1998: 168-169).

sinó que hi veiem la intenció expressa del seu autor anònim d'utilitzar l'estructura estròfica i les rimes de la *mala cansó* trobadoresca més coneguda, la de Gui d'Ussel tantes vegades al·ludida en aquest estudi, *Si be·m partetz, mala dompna de vos*: versos de deu síl·labes, rimes en *-os, -an, -an, -os, -en, -en, -atz, -atz* i la disposició d'aquestes: abba cc dd.

Esparça
Mala dompna, fals vos suy e ginyós
e monsonger, ez am-vos ab engan,
e jur-vos Dieu e-l baró sant Joan
qu'anch non-n amey outra dona ne vós;
e qui vos dix qu-yeu vos fos ben volen,
per Déu vos jur que per la gola ment,
qu-anch no-us amey ni-n fuy enamoratz.
Ben se pot far me'n fos affesendatz.¹⁵

A les rúbriques dels cançoners catalans, certs poemes són anomenats *maldits*. Quan en el segle XIV, entre 1328 i 1355, es redacten les tres versions del tractat de poètica conegut com a *Leys d'Amors*, els poemes contra una dona determinada s'anomenen *Mal digz especials* i són considerats un vici poètic inexcusable perquè es parla malament d'una persona en particular, *especial*. Tanmateix, el *mal dig d'algunes personas en general* o atac a un grup social com els reis, mercaders, advocats, etc., no és pas jutjat com a vici, perquè pot servir per a la instrucció dels altres. Les versions catalanes de les *Leys*, el *Compendi de la conaxença dels vicis que poden esdevenir en los dictatz del Gay Saber* de Joan de Castellnou i el *Torcimany* de Lluís d'Averçó tracten àmpliament dels «maldits» insistint en la transgressió ètica que representen els poemes «en los quals aquest vici de maldig especial sia vist, són fort menyspreatz e tengutz per greument viciatz» (Archer 1993: 27-29; Archer & Riquer 1998: 61-67).

Els poetes catalans de l'Edat Mitjana van persistir en aquest esplai literari i van prendre per als seus «maldits» els motius i les expressions pròpies de la ruptura i del comiat violent, que van adaptar a la seva llengua i al seu ambient ciutadà i burgès.¹⁶

15. Biblioteca de Catalunya, ms. 7, fol. xxxvii (p. 20 segons la numeració escrita en llapis), p. 39, núm. xxiii (Bohigas 1988: 87). La transcripció és nostra.

16. Riquer (1983 [1964]: II, 686-688) i Archer i Riquer (1998: 67 i ss) parlen de l'estreta relació entre el «maldit» i el «comiat». No tots els poemes que les rúbriques han anomenat «maldit» són de vituperi i rebuig d'una dona particular; molts són consideracions misògines amb to moralitzador o només comiat.

Alguns d'ells semblen haver estat difosos en un cercle tancat d'escriptors i ser el fruit d'una juguesca o d'un repte fet a l'enginy; no sembla haver-hi una altra intenció en la cobla de Joan Berenguer de Masdovelles *Mos cars cossis: pus t'amia t'a ras*, en què les rimes són: *-ras, -res, -ris, -ros, -pachs, -pechs, -pichs, -pochs* (Aramon 1938: 117-118; Archer & Riquer 1998: 258-259), o en el llarg maldit de sis estrofes de vuit versos del mateix autor *Pus no us dech res, ¿per que-m dieu que us pach?* amb rimes en *-ach, -ech, -ich, -och, -och, -ich, -ech, -ach* (Aramon 1938: 118-120; Archer & Riquer 1998: 260-265).

Altres maldits foren escrits per encàrrec, com se'ns adverteix a la rúbrica de *Mos cars cossis*:

La cobbla devall escrita trematí jo, Johan Berenguer, a un meu cossí qui amava una dona, la qual avia a sa volentat, e sabie-u jo; e sobre una trena que ella avia feta dels seus cabells, la qual lo dit mon cossí li demenà, ells se barallaren, car ella no la y volch donar, ans li dix que li paguàs dues camisses que li avia donades, les quals aquell avia ja rompudes, e més, que li paguàs ho li tornàs un diamant que li avia donat, e partiren-se fort mal. He per la dita rahó jo trematí-li la dita cobbla, a la qual me respòs no en rims, car no sap de trobar, preguant-me li fes un maldit sobre lo dit cas; he fiu-ne dos, qui són dejús scrits; la hu de compàs fort stret, qui va per vocals; l'altre, de rims unisonans. He la dita cobbla que li trematí ten bé va per vocals, hi és la sagüent. Fféuse a .X. de maig de l'any. XXXVIII.

D'acord amb la distinció de motius que hem destacat en la *mala cansó* trobadoresca, anirem seguint el mateix ordre en els «maldits» catalans:

1. L'acusació més freqüent que es llençà vers la dona anteriorment amada per part dels autors de maldits era que es relacionés amb homes «vils». La dama que deixa el poeta no se'n va mai amb un home adequat, sinó que es lliura a qualsevol, per passió o per diners, sense importar-li gens ni mica que aquest sigui d'una classe social inferior com el «vilà» de la rúbrica del poema *No veyrets may, d'eras anant*: «Enquant ffet per Johan Berenguer de Masdovell[e]s, a compàs de dança, per una dona qui llexà lo gentil hom per pendra lo vilà» (Aramon 1938: 47-48; Archer & Riquer 1998: 254-257).

Francí Guerau s'indigna perquè una «dona molt singular» (v. 13) que l'amava, l'ha substituït per un home «irregular»:

Ab res al món, cert, no-m puch conortar
com esmagín que-m fés tan gran ultratge
quan vos liuràs a tan mortal carnatge
prenint pigor en loch de millorar
[...]

[Lliuràreu]

vostres secrets abominablement,
comunament, a hom irregular.

(*Un gran enuig*, vv. 5-8 i 19-20)

Pere Joan de Masdovelles s'allunya d'aquella que «temps és estat que dormien
abdós» (v. 7) perquè fa el mateix amb un «vilà imbècil»:

Mudada-us sou de què haveu sotsmès
vostre bell cors a molt fat bacallar;
mudada-us sou ab coratge golós,
sercant vilans qui-us umplen la lancera.

(*Temps és stat que m'anàveu pastar*, vv. 12-15)

I Mossèn Corella li retreu les seves relacions sexuals amb «un pastor» amb un
seguit de grolleries:

Gens no cregau que la vostr-onor
deffenen vuy neguns vostres amichs,
car vostres fets són pel món tan publichs
que tothom diu us cobriu d'un pastor.
Al, cos gentil, de qualitat vilana,
que contrafeu l'àvol ca scuder,
ab tant barreig de vostra carn lussana,
que-l pudent corp féu cenar d'esperver.

(Mossèn Corella, dins *Lo conhort* de Francesc Ferrer, vv. 327-335)

Ausiàs March descarrega paraules ferotges sobre Na Monbohí, que, després
d'haver estat estimada per ell («carn gentil»), passà a ésser l'amistançada d'un mercader
anomenat Joan, d'aspecte fastigós i amb ínfules de cavaller:

E no cuideu, dona, que bé-us escaiga
que, puis hagués tastat la carn gentil,
a mercader lliuràs vostre cors vil;
e son dret nom En Joan me pens caiga.
E si voleu que us ne dón coneixença:
sa faç és gran, ab la vista molt losca,
sos fonaments són de lagost o mosca;
certs no mereix draps vendre de Florença.

(*Vós qui sabeu de la tortra-l costum*, vv. 9-16)¹⁷

17. Robert Archer (1996) ha dedicat un article a aquest «maldit» marquà.

La dona que té dos o més amants és també motiu de les invectives dels poetes¹⁸

Per que us tany c'om que c'estraya
de don'aymar qui-n vol dos o ensaya;
per qu'yeu me part de vos e- partire:
ja no-n perdray servir ne bona fe.

(Bernat de Palaol, *Cercats d'uymay*, vv. 21-24)¹⁹

Be dix vertat cell que dix: «No es casta
ne-s ha valor dompna que fay simbell
a mays d'un sols de son gay cos ysnell
ne quan sofer que null autre la tasta.»
[...]
mas be ay vist, per vostra gran fallença,
que-s en hun jorn mudavets tres aymans.

(Pere de Queralt, *Sens pus tardar*, vv. 25-28 i 37-38)

Ausiàs March es desfà en impropèris contra l'amada que ha preferit estimar un brètol:

Vós, qui bastant sou per un món regir,
Porà-s bé fer que ameu l'ome pech?
Per acte leig sentiment haureu cech?
No haveu pus escusa-n lo meu dir.

(*Bé-m meravell*, vv. 13-16)

I no deixem passar per alt l'entreteniment de Pere Joan de Masdovelles durant una Setmana Santa component un «maldit» dedicat a una dona que se l'havia lliurat «no per amor, / mas per vici qui tostemp vos abraza: / luxúria...». A la tornada hi diu:

Tot, lla hon sou, ha d'òmens romiatge,
e no-y veureu jamés portes tancar;
tot hom ix franch, no s'i pague pontatge.
tant mala-y veu, no-us podeu castigar.

(*Liurada-us sou a mi no per amor*, vv. 41-44)

18. Acusació que repetiran Pau de Bellviure, Francí Guerau i Gilabert de Próixita.

19. L'esquema mètric i el rimari d'aquest «maldit-comiat» ja havia estat utilitzat per sis trobadors (Frank 577: 158); i a la versió en vers de *Les flors* apareix una cobla esparsa amb les mateixes rimes, vv. 2001-2008 (Anglade 1926: 58; Parramon 200: 56).

2. Els insults en els poetes catalans són cruels i enginyosos i de vegades van acompanyats de frases col·loquials, proverbis i metàfores grolleres. *Tritxa d'amor* en Bernat de Palaol, *Na Fals'Amor* en Pere de Queralt, *Dona sens fe* en Francí Guerau, *Regina de barats*, *Cruel dona malvada* i *Na Tritxayres* en Fra Joan Basset, *N'anguaneyritz* en Guillem de Masdovelles, *Na Deslleial*, *Na Falça Re*, *Atrevida tacanya*, *Dona de Mal* i *Vilana* en Joan Berenguer de Masdovelles, *Dona desconaxent* en Gilibert de Próixita, *Dona vils, plena de tritxaria*, *Dona desconoyesen* i *En Canviador* en Jordi de Sant Jordi i *Mal nodrida* o *Alcavota provada* en Ausiàs March, entre d'altres. Aquest últim poeta carrega les tintes en la descripció de la lletgesa i els vicis de Na Monbohí, tan estimada abans de lliurar-se al mercader «En Joan»:

Vostre cors leg per drap és baratat;
vostre servir és bo sol per a dida.

E no cuydeu filla us agués jaquida,
vós aletant aquella-b vostra let,
car vostre cors és de verí replet,
e mostren-ho vostres pèls fora mida:
car si us jaquiu vostra barba criada
e la us toleu, puy ab los pèls dels braços
poran-se fer avantajosos laços,
prenints perdius, tortra, ho cogulada.

(*Vós qui sabeu de la tortra-l costum*, vv. 23-32)

3. Si la relació amorosa semblava que havia de dur-se en secret, els motius de la ruptura es proclamen als quatre vents, com ja havien cantat els trobadors i com ho fa a la seva manera Joan Berenguer de Masdovelles

Co-us esta be anar per ortz,
e ffer venir a flotes grans,
palasament, alguns vilans,
per ffer-vos-ho, donch, no us fau torts
si vai de vos ers pobicant
vostros llayts ffets...

(*No veyrets may, d'eras anant*, vv. 13-18)

Uns versos més endavant, després d'acusar-la d'haver-se posat a la venda pública, anima el seu auditori a fer-li una oferta de compra:

¿Qui y diu, qui y diu? Han un falç cors
a totes jens abandonat.
¿Qui y diu, qui y diu?, car gran merquat
se'n fara say, dins he deffors.
¿Qui·l vol, qui·l vol? Vingua cridant;
lliurar-lo-y he, ans pas abril.
¿Qui·l vol, qui·l vol, cest cors homil
en viltat ffer? Lleu-lo'm devant.
(vv. 29-36)

Al carrer tothom reconeixerà Na Monbohí, l'antiga amant d'Ausiàs March, i li faran deshonestes propostes:

Quant hoyreu «Alcavota provada!»,
responeu tost, que per vós ho diran.
E puys per nom propi vos cridarán,
ja no us mostreu en l'oyr empatxada,
enterrogant, «Amichs, ¿e què voleu?
¿En dret d'amor voleu res que fer pusca?
Tracte semblant yamés me trobà cusca.
Presta seré a quant demanareu».
(*Vós qui sabeu de la tortra·l costum*, vv. 33-40)

Ausiàs March també exclama que no se sent aclaparat perquè la seva estimada ara està amb un «home pec» (v. 14) sinó que difondrà «l'acte lleig» (v. 15) afegint que:

Per tal dolor no faré vida ermita;
palesament serà ma vida activa,
e de parlar no tendré lengua esquiva,
e ver parlar de si gran dolor gita.
(*Be-m maravell com l'ayre no s'altera*, XLVII, vv. 36-40)

4. El «maldit» era, al mateix temps, un «comiat» car el poeta renunciava a l'amor d'una dona insistint en l'acomiadament, com ho fa malhumorat i, alhora, sarcàstic, Guillem de Masdovelles:

De lleys me part, car es plena d'enguan,
de malvestatz e de gran tritxaria;
de lleys me part, car, ssi no me·n partia,
yeu suy ben çertz que·m metri'en mal an;
de lleys me part, pus que l'ay ben paguada.

E valgre-m mays que l'agues enguanada;
de lleys me part he de son fals capdull.
Ses grans beutats no preu un guaravull.

(*Ja no veyra midons que pus la blan*, vv. 33-40)

Pere de Queralt s'acomia de la seva amada maleint violentament el dia que se'n va enamorar.

Sens pus tardar me ven de vos partir
Na Fals'amor, pus que vey la falsia
del vostre cors fals, ple de tritxeria,
qui tot lo mon vol en color tenir;
d'on heu maldich lo jorn e'l punt e l'ora
qui-n hay a vos mon cors abandonat.²⁰

(*Sens pus tardar me ven de vos partir*, vv. 1-6)

Recordem que ja hem vist que li retreia que en «un sol dia havia tingut tres amants» (v. 38).

5. El motiu del canvi de la dona infidel per una altra de la qual el poeta creu que es comportarà amb lleialtat no és gaire freqüent entre els autors de «maldits».

car trobat n'ay qui-m play sol qu'a luy playa:
autra ses vos, perqu'ieu li-n volray be,
don tench en car s'amor, qu'axi-s cové.
[...]

mas nov'amors me restaur'e-m soste.

(Bernat de Palaol, *Cercats d'uymay*, vv. 6-8 i 40)

6. Tanmateix, malgrat el seu vil comportament, Bernat de Palaol no pot deixar d'estimar-la

20. Precedents d'aquesta iteració temporal de l'instant de l'enamorament, que tant pot ser lloat com blasmat, són: «Ben aja-l temps e-l jorns e l'ans e -l mes / q'el dolz cors gais [...]», inici de la segona estrofa de la *cansó* de Peire Vidal *Non es savis ne gaire ben apres* (364, 30a), a la qual repliquen els poetes italians del Trecento, Cecco Angiolieri, «Maladetta sie l'or'e 'l punt'e 'l giorno / e la semana e 'l mese e tutto l'anno [...]» i Cino da Pistoia, «Io maledico il di ch' io veddi prima». Ambdós fan la contrarèplica a Petrarca en el famós sonet LXI: «Benedetto sia'l giorno e'l mese e l'anno, / e la stagione e'l tempo e l' ora e'l punt, [...]» a la que torna a oposar-se Pere de Queralt. Joachim Du Bellay escribia als seus *Regrets* (1558): «Malheureux l'an, le mois, le jour, l'heure et le point / Et malheureuse soit la flatteuse espérance» (Scarano 1901: 280; Riquer 1983 (1964): I, 614-616).

que-l pensamen m'esmaya
 com pens de vos quant contra mi us haya,
 per pauch no-m lays morir sovin m'ave
 (*Cercats d'uymay*, vv. 37-39)

Els exemples podrien multiplicar-se. De fet, ja hem parlat en una altra ocasió del poema *Lo canviador* de Jordi de Sant Jordi com a «maldit» (I. de Riquer 1995-1996), atès que compleix tots els requisits d'aquesta modalitat poètica.²¹ *Lo canviador*, de manera hermètica i subtil, va dirigit contra una dona determinada, que anteriorment havia tingut relacions amb el poeta, el qual l'acusa públicament de promiscuïtat, raó per la qual l'abandona despectivament i amb arrogància, tot comparant-se ell mateix, mossèn Jordi de Sant Jordi, amb el florí d'or de molt bon pes que no vol barrejar-se amb el diner menut, els homes de baixa condició que ella ha anat freqüentant:

ya no metrets vostres diners menuts
 ab mos florins de pes ben coneguts

refrany que es repeteix a les sis estrofes del poema. Jordi de Sant Jordi aprofita el valor de les diferents monedes del seu temps per a jugar-hi i barrejar-les en una metàfora, enginyosa i actual —pel seu temps—, del joc sexual promiscu.

El poema narratiu de Francesc Ferrer *Lo conhort*, datat entre 1448-1449 (Auferil 1989) presenta una visió onírica: mentre l'autor dorm, se li apareixen tretze poetes que se li atansen per a consolar-lo «per conort» (v. 127) del rebuig de la seva amada i per a compartir amb ell les seves desgraciades experiències amoroses. Entre aquests poetes, n'hi ha alguns que havien mort poc temps abans de la composició del poema, però d'altres eren encara vius, tots ells molt coneguts, encara que algun ens sigui, a hores d'ara, de difícil identificació. Els tretze poetes apareixen, amb un paper a la mà, llegint els seus propis versos, que incideixen tots en el vituperi d'una dona determinada. En acabar el recital, un agutzil els mena al palau reial, on el rei, únic personatge fictici a *Lo conhort*, haurà de castigar-los per parlar malament de les dones. Boccaccio i Cerverí

21. Jordi de Sant Jordi va compondre altres poemes d'aquest tipus. A *Ara hojats, dompnas* (VIII) crida públicament el seu menyspreu cap a les dones en general per llur tendència a la infidelitat, mentre que a *En mal poders* (X), veritable «maldit», passa de les acusacions a les dones en general a queixar-se amargament d'aquella «dona vil, plena de tritxaria» (v. 6), de qui havia estat enamorat i a la qual «a Dieu sopley que mort breument l'aucia, / qu'ella fay trop a les autres maldir / e de s'amar a mant hom avorrir» (vv. 30-32).

de Girona, «trobadors, e dels antichs e ben dressats» (vv. 685-686) acudeixen en defensa dels poetes misògins, raó per la qual el rei els perdona. En sortir del palau tots els poetes es comprometen a «dir tostemps mal de mala dona» (v. 731).

L'aparició dels tretze poetes trenca el fil narratiu de *Lo conhort*: l'acció no avança, i es desenvolupa el motiu central i més llarg del poema (vv. 150-626), que no és altre que el de compondre un llarg poema misogin confeccionat a base d'estrofes dels «maldits», d'altres poetes. Francesc Ferrer disposava aleshores d'una nodrida galeria de poetes que podien aportar-li fiblants estrofes contra una dona en particular o poemes contra les dones en general: fra Basset, Guillem de Masdovelles, Pau de Bellviure, Bernat de Palaol, Gilabert de Próixita, Jordi de Sant Jordi (amb la primera estrofa de *Lo Canviador*), Ausiàs March (amb la cinquena cobla de «la tortra»). L'autoritat dels antics està ben escollida ja que, fent un salt cap enrere de dos segles, trobem ni més ni menys que Bernart de Ventadorn, amb l'estrofa més despectiva cap a la *domna* de la cançó de la «lauzeta» que ja havíem destacat abans. I com a «autoritats» en el misoginisme literari Boccaccio i Cerverí de Girona, aquest darrer amb uns versos aforístics del *Maldit bendit*

E dix. «Senyor, en què pensau?,
que dones són de tan baix grau:
com més los feu, pijor ne fan!
Donchs lexau-les rebre dan,
que cascuna s'o atrassa.
Mas aquell sab de la massa
qui n'és stat, senyor, ferit.
(*Lo conhort*, vv. 706-712)²²

En l'episodi de la visita dels poetes a Francesc Ferrer es representa, encara que sigui a través del marc literari del somni, una escena quotidiana: les reunions literàries en les quals els escriptors, llurs papers a la mà, es llegien les seves proses narratives o els seus poemes, esmolaven llur enginy amb endevinalles, rimes difícils o intentant desxifrar misteriosos *senhals*. Joc literari elitista que ha existit sempre a la vida real i als llibres: en l'ambient carolingi i en les corts visitades pels trobadors, en la invitació a d'altres poetes per part de Dante a la *Vita Nuova*, en la reunió als afores de Florència

22. «Ascut qui vol ausir: / soven au ausot dir, / dins mayso e en plaça, / que cel sab de la maça / qui n'és estat ferits», *Maldit ben dit* (vv. 41-45).

dels joves del *Decameró* o en el pelegrinatge a Canterbury que narra Chaucer; i també en l'ambient àulic de la Corona d'Aragó, primer a Barcelona i després a Nàpols, o en la cort del Príncep de Viana, a Navarra.

A l'època de Francesc Ferrer i d'altres dels poetes catalans que hem esmentat, era freqüent a la societat barcelonina i valenciana que mercaders, notaris, alts funcionaris o cavallers sensibilitzats per la cultura, a banda de la seva activitat professional, fossin habituals dels cenacles i tertúlies literàries a cases particulars i a convents, en les quals es componien poemes d'encàrrec per a algun amic o parent «que no sabia de trobar», s'enviaven demandes i respostes poètiques, es suscitaven debats en què es discutien tant aspectes de la casuística amorosa com de política o religió i es reptaven a descobrir les endevinalles que s'amagaven en les «obres figuratives» o en els acròstics. Eren freqüents els consistoris i certàmens en els quals prenien part, ja sigui com a poetes o com a jutges, i de vegades es premiava amb una joia la millor composició sobre tema piadós o sobre un esdeveniment contemporani. Les sessions literàries públiques o privades se succeïen perquè la literatura era entesa com a esbarjo social i col·lectiu, encara que de vegades els temes escollits no eren insubstancials ni frívols. En els repertoris d'alguns d'aquests poetes esmentats, la poesia més cruelment misògina alterna amb les cançons d'amor amb reminiscències trobadoresques i la monotonia de les octaves de versos decasíl·labs s'interromp amb els jocs de rimes més inusitats; i, en molts casos, no podien faltar certes al·lusions concretes, familiars per a ells i obscures per a nosaltres, amb l'afany d'endevinar quina dona de Barcelona o de València s'amagava, encoberta per un misteriós *senhal*, darrere de la protagonista del maldit; o qui deia la barbaritat més gran per mitjà de les rimes més difícils en un joc vanitos d'habilitat versificatòria i de misogínia aguda. Aquest ambient tancat afavoria el to desimbolt i, de vegades, el llenguatge groller en parlar de determinades actituds femenines. És fàcil d'imaginar els germans Masdovelles, Joan Berenguer i Pere Joan, llegint els seus «maldits» al seu vell oncle Guillem a la torre de l'Arboç entre bromes i comentaris que suscitaven rialles com les de Bernat Metge, al final del llibre III de *Lo Somni*, que, després d'escoltar la llarga diatriba de Tirèsies contra les dones, confessa «Ladonchs no-m poguè abstenir de riure una gran stona».

ISABEL DE RIQUER
Universitat de Barcelona

POEMES CITATS

Trobadors

- Bernart de Ventadorn, *A ! tantas bonas chansos* (70, 8); *La dousa votz ai auzida* (70, 23);
Lo gens tems de pascor (70, 28); *Can vei la lauzeta mover* (70, 43).
Cerverí de Girona, *Ben deu* (434a, 10); *Francs reis* (434a, 25); *Maldit bendit*.
Folquet de Marselha, *Greu fera nulhs hom falhensa* (155, 10); *Sitot me sui tart apercebut*
(155, 21).
Gaucelm Faidit, *Mon cor e mi* (167, 37); *S'anc nuls hom per aver fin coratge* (167, 52);
Tant ai sofert longamen (167, 59).
Gui d'Ussel, *Si be-m partetz, mala dompna, de vos* (194, 19).
Guillem Ademar, *Non pot esser sofert* (202, 9).
Guillem de Saint Didier, *S'eu tot me sui* (234, 27).
Marcabré, *Lanqan fuelhon li boscatge* (293, 28); *Soudadier* (293, 44).
Peire d'Alvernha, *En estiu, qan crida-l iais* (323, 17).
Peire de Barjac, *Tot francament, domna* (326, 1).
Peire Vidal, *Estat ai en gran sazo* (364, 21); *Ges car estius es bels e gens* (364, 22).
Raimbaut d'Aurenga, *A mon vers dirai chanso* (389, 7).
Raimbaut de Vaqueiras, *Eras quan vey verdeyar* (392, 4); *Ges, si tot ma don' et amors*
(392, 17); *D'una dona-m tueill* (392, 19).
Raimon de Miraval, *Chansoneta farai, Vencut* (406, 21); *Qui bona* (406, 35).
Uc de Sant Circ, *Longamen ai atendida* (457, 18).
Anònima, *S'anc vos amei* (461, 215c).

Poetes catalans

- Anònima, *Mala dompna, fals vos suy e ginyós*.
Ausiàs March, *Malventurós no deu cerquar Ventura* (XIV); *Vós qui sabeu de la tortra-l*
costum (XLII); *Bé-m meravell com l'ayre no s'altera* (XLVII); *Què m'ha calgut*
contemplar en Amor (LXXI); *Tot laurador és pagat del jornal* (LXXX).
Bernat de Palaol, *Cercats d'uymay, ja-n siatz belha e pros*.
Francí Guerau, *Un gran enuig dins mon cor sent causar*.
Gilbert de Próixita, *Pus qu'en turmen hay mis tostemps ma vida* (VII); *Dona del món no-s*
pens que per amors (X).

- Guillem de Masdovelles, *Ja no veyra midons que pus la blan*.
Joan Berenguer de Masdovelles, *Mos cars cossi: pus t'amia t'a ras; No veyrets mai, d'eras anant; Pus no us dech res, per que·m dieu que us pach?*
Jordi de Sant Jordi, *Ara hojats, dompnas, que·us fau saber* (VIII); *En mal poders, enquieres en mal loch* (X); *Pus que tan bé sabetz de cambiar* (XVI).
Mossèn Corella, *Lo conhort* (vv. 327-335).
Pere de Queralt, *Sens pus tardar me ven de vós partir; Liurada·us sou a mi no per amor*.
Pere Joan de Masdovelles, *Temps és stat que m'anàveu pastar*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANGLADE, Joseph (1926) *Las flors del Gay Saber*, «Memòries», I, Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.
- ARAMON, Ramon (1938) *Cançoners dels Masdovelles*, Barcelona.
- ARCHER, Robert (1989-1990) «Ausiàs March i els mercaders», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLII, pp. 209-219.
- (1994) «L'obra poètica de Pere Joan de Masdovelles», *Els Marges*, 49, pp. 63-78.
- (1996) «Aproximació al maldit», *Actes del Setè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Berkeley, 1993)*, dins August Bover, ed., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 21-35.
- (1997) «Ausiàs March i les dones», dins Rafael Alemany Ferrer, ed., *Textos i contextos*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 13-30.
- (1999) «Formes del desamor: blasmes de dones i maldit», dins Rafael Alemany Ferrer, ed., *Ausiàs March i el món cultural del segle XV*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 135-172.
- ARCHER, Robert & Isabel de RIQUER (1998) *Contra las mujeres: poemas medievales de rechazo y vituperio*, Barcelona, Quaderns Crema.
- BERTOLUCCI PIZZORUSSO, Valeria (1993) «Motivi e registri minoritari nella lirica d'amore galego-portoghese: la *chanson de change*», *O cantar dos trovadores, Actas do Congresso celebrado en Santiago de Compostela entre os dias 26 e 29 de abril de 1993*, Xunta de Galicia, pp. 109-120.

- BILLY, Dominique (1998) «Contrafactures de modèles troubadouresques dans la poésie catalane (XIVe siècle)», dins A. Trouber, éd., *Le Rayonnement des Troubadours*, Internationale Forschungen zur Allgemeinen und Vergleichenden Literaturwissenschaft, Amsterdam, pp. 51-74.
- BOHIGAS, Pere (1988) *Lirica trobadoresca del segle XV*, València/Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CODERCH, Marion (1997) «Bernart de Ventador: *Lo fin amic?* Imatges negatives de la *Domna*», *Anuari de Filologia, Filologia Romànica*, xx, G, n°8, pp. 31-44.
- DILLA, Xavier (1998) «Tres elements i una dona. Lectura del poema 47 d'Ausiàs March (a la vista del 46)», *Lectures d'Ausiàs March*, pp. 157-178.
- FRANCESC FERRER (1989) *Obra completa*, edició de Jaume Auferil, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics»).
- FRANK, István (1953-1957) *Répertoire métrique de la poésie des troubadours*, 2 vols., Paris, Honoré Champion.
- GATIEN-ARNOULT, M. (1841-1843) *Flors del Gay saber, estiers dichas Leys d'Amors*, 3 vols., Paris-Toulouse.
- KÖHLER, Erich (1987) «Vers und Kanzone», *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, vol. II, *Les genres lyriques*, tome I, fasc. 3, Heidelberg, pp. 162-176.
- MARCH, Ausiàs (1952-1959) *Poesies*, 5 vols., a cura de Pere Bohigas, Barcelona, Editorial Barcino.
- MARCH, Ausiàs (2000) *Poesies*, a cura de Pere Bohigas, edició revisada per Amadeu-J. Soberanas i Noemí Espinàs, Barcelona, Editorial Barcino.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume (1922) «La cançó provençal en la literatura catalana», *Miscel·lània Prat de la Riba*, Barcelona, I, pp. 341-468.
- MENEGHETTI, M. L. (1992^{2a}) *Il pubblico dei trovatori*, Torino, Einaudi.
- PARRAMON I BLASCO, Jordi (1992) *Repertori mètric de la poesia catalana medieval*, Barcelona, Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PILLET, Alfred i Henri CARSTENS (1969 [1933]) *Bibliographie der Troubadours*, Halle, rpr. Nova York. *BdT*.
- RIEGER, Angelica (1992) «La mala cansó de Gui d'Ussel, un exemple d' intertextualité de pointe», *Contacts de langues, de civilisations et intertextualité*, II, Montpellier, pp. 1071-1088.

- RIEGER, Dietmar (1972) «*Bona domna und mala domna*. Zum «roman d'amour» des Troubadours Uc de Saint-Circ», *Vox Romanica*, 31, pp. 76-91.
- (1976) «*Bona canso - mala canso*. Zum Abschiedslied der altprovenzalischen Lyrik», *Gattungen und Gattungsbezeichnungen der Trobadorlyrik. Untersuchungen zum altprovenzalischen Sirventes*, Tübingen, Max Niemeyer Verla, pp. 303-318.
- RIQUER, Isabel de (1993) «Poemas catalanes con citas de trovadores provenzales y de poetas de otras lenguas», *O Cantar dos trovadores, Actas do Congreso celebrado en Santiago de Compostela entre os días 26 e 29 de abril de 1993*, Xunta de Galicia, pp. 289-314.
- (1995-1996) «Lo canviador de Jordi de Sant Jordi: maldit», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLV, pp. 239-248.
- (1998) «La mala cansó source occitane du maldit», *Languedoc-Roussillon-Catalogne. État, nation, identité culturelle régionale (des origines à 1659). Actes du Colloque 20-22 mars 1997*, dins Christian Camps i Carlos Heusch, eds., Montpellier, Université Paul Valéry-Montpellier, III, pp. 7-37.
- (1999) «La mala domna chez les troubadours provençaux et les poètes catalans», *Actes du Colloque «La Poésie en langue d'oc des troubadours à Mistral*, Paris, La France Latine, vol. 129, pp. 171-188.
- (2002) «Amor (motivo da mala cansó)», *La parola del testo. Studi in onore di Giuseppe E. Sansone*, vol. II, pp. 333-348.
- RIQUER, Isabel de & Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ (2003) *Las canciones de Sant Joan de les Abadesses. Edición filológica y musical*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres («Series Minor», 8).
- RIQUER, Martín de (1954) *Poesies de Gilabert de Pròixita*, Barcelona, Editorial Barcino.
- (1983 [1964]) *Història de la literatura catalana. Part antiga*, 3 vols., Barcelona, Ariel.
- (1975, i reimp.) *Los trovadores. Historia literaria y textos*, 3 vols., Barcelona, Editorial Planeta, Ensayos Planeta.
- (1995) *Vidas y retratos de trovadores. Textos y miniaturas del siglo XIII*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, Círculo de Lectores.
- (1997) *Antología de poetas catalans. I. Época medieval*, Barcelona, Círculo de Lectores / Galaxia Gutenberg.

RIQUER, Martín de & Lola BADIA (1976) *Les poesies de Jordi de Sant Jordi*, València, Edicions Tres i Quatre.

SCARANO, Nicola (1901) «Fonti provenzali e italiane della lirica petrarchesca», *Studi di Filologia Romanza*, VIII, p. 250-260.